

**«Қазақстан Республикасының тұрақты даму
жағдайында тұлғалардың құқықтарын қорғау
және мүдделерін қамтамасыз ету саласындағы
заңнамаларды жетілдірудің экономикалық
және құқықтық мәселелері»
тақырыбында республикалық
ғылыми-практикалық конференцияның**

МАТЕРИАЛДАРЫ

9 қараша 2007 ж.

МАТЕРИАЛЫ

**республиканской научно-практической
конференции на тему
«Экономические и правовые аспекты развития
законодательства в области защиты прав
и обеспечение интересов личности в условиях
устойчивого развития Республики Казахстан»**

9 ноября 2007 г.

ТАРАЗ 2008

ӘОЖ 342.7:17(574)

ӨЛГЕН АДАМ ЖӘНЕ АР – НАМЫС ПЕН ҚАДІР-ҚАСИЕТ КАТЕГОРИЯСЫ

Мәуленов Д.Б. – құқық магистрі
Қазақ гуманитарлы-заң университеті, Тараз қ.

Бұл мақалада өлген кісінің ар – намыс және қадір – қасиетін қорғау мәселесін құқықтық қатынастар шеңберінде талданады. Заңдық, медициналық ғылыми әдебиеттерге, шетелдік тәжірибеге шолу жасалады. Аталған мәселе бойынша бірқатар ұсыныстар айтылады.

Өлмейтін адам жоқ, қазақ халқының «Дүние жалған» дейтіні сондықтан. Алайда, өлген адамның артында із қалады, өлген кісі барынша құрметтеледі. Оның мұрасы, жақсы – жаман қасиеттері, елге сіңірген еңбегі, атқарған алуан істері ел – жұрттың есінде сақталады. Басқаша айтқанда, индивидтің әлеуметтік рөлі оның өлімімен бірге тоқтап қалмайды. Замандастарының жүрегінде сақталған бейнесі тірілерге белгілі дәрежеде ықпал ете береді. Тіпті, жасампаздық, шығармашылық жұмысының жемістері, жеке өзіне тән кісілік қасиеттері жоғалып кетпей, болашақ ұрпақ тәрбиесіне қызмет етеді. Сондықтан өлген адам жөніндегі естеліктер рухани қазына ретінде сақталатыны анық. Дала данышпаны Абайдың өзінің атақты Қара сөздерінде «Осы, біздің қазақтың өлген кісісінде жаманы жоқ, тірі кісісінде жамандаудан аман жоқ болатұғыны қалай?» дейтіні бар [1, 107 б.]. Осылайша философиялық күрделі сұрақ қойып отырған Абайдың айтпағы басқа шығар. Бірақ, кісі өлген соң ол жөнінде теріс пікірлер айту сап тыйылатынын, тек жақсы жағы айтылатынын ұқтырып отыр. Бізде тіпті жерлеу рәсімі кезінде де «Қандай адам еді?» деген сұрақ қойылады. Жұрт «Жақсы адам еді» деп жамырай жауап қатады. Дәстүріміз солай. Бірақ өлген адамның соңынан да талай – талай жақсылы – жаманды сөздер ерсі, жағымды – жағымсыз пікірлер де айтылып жатады. Олар жағымсыз болған жағдайда өлген кісінің туыстарына, өзге жақындарына қобалжу әкелетіні хақ. Осыдан өлген адамның ар – намысы пен қадір – қасиетін қорғау мәселесі туындайды.

Өлім – организмнің өмір сүру қызметінің мүлдем тоқтатылуы, кез келген тірлік иесінің өмір сүруінің болмай қоймайтын табиғи аяқталуы. Биологиялық өлім – нағыз өлім, клеткаларда және тканьдерде физиологиялық процестің мүлдем тоқталуы [2, 448-449 б.]. Өмір күрделі. Ол үнемі алдымызға тың проблемалар қойып отырады. Мысалы, «болашақта қайта өмірге келемін» деген үмітпен өз денесін көзі тірісінде терең мұздатуға беруге келіскен адамдардың құқықтық мәртебесі тансық мәселе. Бұл өзі бұрын көп кездеспеген, тосындау жағдай. Бірақ жиі болмаса да өмірде бар болғандықтан мұны да құқықтық қатынастар шеңберінде шешуге тура келеді.

Өлген адам өзін-өзі қорғай алмайды. Соңғы жылдары вандализм оқиғалары жиі орын алып жүр. Қабірге қол тигізудің саяси, кек алу, дүние-мүлік иелену, тағы басқа себептері болуы мүмкін. Қалай болғанда да бұл өлген адамның ар-намысын, қадір-қасиетін қорлау болып табылады. Бұған Зандарымыз батыл тосқауыл болуы тиіс. Әрине, бүгінгі Заңнама шығармашылық еңбек нәтижелерін, шығарманың, авторлықтың, ар – намыс пен атак – абыройдың қолсұғылмаушылығын қорғайды.

Материалдық емес игіліктердің ажырамайтындығы жөнінде заң әдебиеттерінде екі түрлі көзқарас айтылып жүр. Соның алғашқысы, З.И. Цыбуленко айтып жүргендей, өлген адамға тиесілі кейбір мүліктік емес құқықтар және басқа да материалдық емес игіліктерді басқа адамдар жүзеге асыра және қорғай алады, бұл материалдық емес игіліктердің ажырамастығы қағидасына қайшы келмейді: олар мұра ретінде басқа адамдарға ауыспайды [3, 464 б.]. Бұл көзқарасты Т.И. Илларионова, Б.М. Гончало және В.А. Плетневтер қолдайды және материалдық емес игіліктердің ажырамастығы және ауыспайтындығы сол материалдық емес игіліктің бөлінбейтіндігі фактісінен туындайтынын атап көрсетеді. Өйткені заң шығарушы қарастырылып отырған жеке адамның мүліктік емес құқығы бір субъектіден екіншіге ауысуы болмайтындығынан ескереді. Сондықтан өз құқығын, өзінің жеке өмірінің қолсұғылмаушылығын, өзінің жеке қолсұғылмауынды өзгеге беруге мүмкін емес [4, 464 б.].

Ойлар мен пікірлер бір арнада тоғыса бермейді. А.Г. Калипина және А.И. Масляевтар бұл мәселеге басқаша көзқараста. Олар былай дейді: «Азамат өлгеннен кейін ажырамастық материалдық емес игіліктердің сипатты ерекшелігі болып табылмайтындығын анықтау керек. Адам өлгеннен кейін оның мүліктік емес құқығын жүзеге асыру және қорғаудың үшінші тұлғаларға заңдастыру мүмкіндігі осы орайда кейбір материалдық емес игіліктердің адамнан тыс қысқартылған көлемде болатындығы туралы ойларға жетелейді» [5, 536 б.].

Алайда С.В. Марченконың пікірі бойынша бірінші көзқарас шындыққа сәйкес келеді, алайда екінші көзқарас өкілдерінің пікірі де өмір сүруге, назарда тұруға құқылы. Біз өзімізді даралайтын, ар – намысты, есімді, өмірді, атақ – абыройды басқаға тапсыра алмаймыз. Біз үшінші тұлғаларға сол игіліктерді емес, сол игіліктерді қорғау құқын ғана бере аламыз. Біздің игіліктеріміз біз өлген соң да бізден ажырағысыз, мысалы біздің атымыз, ар – намысымыз, қадір – қасиетіміз ...

Өлген адамның денесі, дене бөліктері жайы да күрделі тақырып, өз алдына үлкен проблема. Ол ар-намыс пен қадір-қасиет ұғымына тікелей қатысты. Ағылшын соттары өлген адамның денесінің жайы мәселелерін шешуде туыскандарының шектеулі құқығын танумен ғана шектелген, соттар өздері атап көрсеткендей, өлген адамдарға қатысты туыскандардың меншік құқығы болмайды. Америка соттары мұндай деңгейдегі дауларды шешу кезінде туыскандарының белгілі бір құқықтарының бар екенін таныған. Мұндай құқықтар әдетте мыналардан тұрады: денені мүрдеге жеткізу құқы, жерлеу орнын анықтау құқы, денені қорлаудан қорғау құқы, тағы басқалар [6, 12 б.].

Өлген адамның ар – намысын және қадір – қасиетін қорғау мәселесі Кеңес өкіметі жылдарында да пазардан тыс қалған жоқ. Өйткені қайбір халықтың болмасын дәстүр – салты өлген кісілердің де атақ – абыройын қорғауға, өлікті құрметтеуге айрықша мән беретіні белгілі. Осыны ескерген Кеңес Одағы Жоғарғы сотының Пленумы бұл тақырыптағы жинақталған материалдарды талқылай келе, 1989 жылдың 2 наурызында 1971 жылғы 17 желтоқсандағы қаулысының орнына «Кеңес Одағы және одақтас республикалардың азаматтар мен ұйымдардың ар – намысы және қадір – қасиетін қорғау туралы азаматтық заңнама Негіздерінің 7 бабын сот тәжірибесінде қолдану туралы» жаңа қаулы қабылдаған еді. Себебі ар – намыс пен қадір – қасиетті қорғау жөніндегі заңнаманы қолдануда көптеген түсіндіруді қажет ететін түйткілдер, мәселелер пайда болды. КСРО Жоғарғы сотының Пленумы осы қаулыға орай мынадай түсініктеме берген еді: Мүдделі адамның өз отбасының өлген мүшесіне немесе басқа бір туысканына қатысты қаралаушы мәлімет таратылған жағдайда оның ар – намысы мен қадір – қасиетін сот арқылы қорғау құқығы бар. Бұл түсініктемеде кез – келген мүдделі адам сотқа өзінің құқығы ғана емес, сонымен бірге заң қорғауындағы мүддесі бұзылған кезде де сот арқылы қорғануға құқығы бар екені атап көрсетілген. Азаматтық сот жүргізу негіздері 5 бабының талаптарын ескере отырып берілген [7, 8-10 б.].

Сол кезең шындығын бейнелейтін бір оқиғаны келтіре кету артық болмас. Талапкер Шеховцев «Литературная газета» мен оның А.М.Адамович деген авторын жауапқа тартуды сұраған. Газет сталинизмді сынаған мақаласында Сталинді қылмыскер деп атаған. Талапкердің ойынша, мұндай қорытынды жасау негізсіз, сондықтан Сталиннің ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіріп отыр. «Мақаланы одан әрі тарату тоқтатылсын, оны жоққа шығаратын хабарлама берілсін, газет дәлелсіз материал бергеніне өкініш білдіретін болсын» дейді. Ал сот «Ресей Азаматтық Кодексінің 7 бабына сәйкес ар-намыс пен қадір – қасиет азаматтың жеке мүліктік емес құқығы болып табылады. Қазіргі заңнамада басқа адамның ар-намысы, қадір-қасиетін қорғау туралы талап-арыз беру тәртібі қарастырылмаған» деп ұйғауым шығарған [8, 13 б.]. Сөйтіп іс қараусыз қалдырылған.

Қазіргі таңда тәуелсіз мемлекетімізде заңды және жеке тұлғалардың ар-намысын, қадір қасиетін және іскерлік беделін қорғау жөніндегі заңнаманы сот тәжірибесінде қолдану туралы 1992 жылдың 18 желтоқсанында қабылданған Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативті қаулысы бар. Осы қаулының 4 тармағына әрі Азаматтық процессуалдық кодексінің 8 бабына сәйкес мүдделі адам егер жарияланымда нақты адамның аты – жөні көрсетілмесе де, алайда мәтінінен әңгіменің кім туралы екені айқын болса, сондай – ақ, оның отбасының өлген мүшесіне немесе заң бойынша мұрагерлік шеңберге енген жақын туысына қатысты қаралаушы мәліметтер таратылса, сот арқылы қорғануға құқығы бар [9, 109 б.].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, келесі тоқтамдарға келеміз:

1. Өлген кісінің ар – намысы мен қадір – қасиетін қорғауға тек мұрагерлері ғана емес, туыстарының үлкен бір тобы қорғай алатындай құқықтық мүмкіндік туғызу керек. Өйткені ұлттық дәстүрлерімізге сай өлген кісіні жерлеуден бастап, оның өсиеттерін орындау, атақ-абыройын сақтау, есімін есте қалдыру, тағы басқа өлінің соңынан тірілер атқаратын парыз іспеттес көптеген шараларды жүзеге асыру туысқандық сезімі күшті болып келетін қазақтардың туған-туысқандарына жүктелсін. Соны ескере отырып, жоғарыда келтірілген ҚР Жоғарғы сотының тиісті қаулысына өзгеріс енгізу керек деп есептейміз. Тіпті өлген кісінің ар – намыс мен қадір – қасиетін қорғауға арыздана алу құқығына ие тұлғалардың (субъектілердің) қатарын мейлінше кеңейту мәселесін пікірталас арқауына айналдыру қажет деп білеміз. Мұның өзі адам құқығын қорғауды одан әрі жетілдіруге септігін тигізер ме еді.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясына ресми түсіндірмеде адамның қадір – қасиеті мен ар – намысына қол сұғылмайтындығы туралы норманы тіріге де, өліге де қатысты екенін дәл әрі айқын жазу керек.
3. Медицинада өлімнің әлденеше түрлері бар екенін ескере отырып, (мысалы, биологиялық, клиникалық, тағы басқа), соның әрқайсысының құқықтық реттелу мәселесін жеке – жеке қарастыру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Абай. Қара сөз. Поэмалар. – А., 1992. – 107 б.
2. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1984. – № 23. – С. 448-449.
3. Гражданское право России: Учебник / Под ред. З.И. Цыбуленко. Ч. 1. – М., 1998. – 464 с.
4. Гражданское право: Учебник для вузов. / Под ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гончало, В.А. Плестнева. Ч. 1. – М., 1998. – 464 с.
5. Гражданское право: Учебник / Под ред. А.Г. Калпиной и А.И. Масляева. Ч. 1. – М., 2000. – 536 с.
6. Майфат А.В., Лисаченко А.В. Тело человека, его отдельные части как объекты правового воздействия // Юрист. – № 2. – М., 2002. – 12 с.
7. Трубников П. Судебная защита чести и достоинства. Социалистическая законность. – М., 1989. – № 6(656). – С. 8-10.
8. // Литературная газета (23 декабря 1987 г.). – 1987. – №52(5170). – С. 13.
9. // Сб. постановлений Пленума Верховного Суда Республики Казахстан (Казахской ССР). Т. 2. – 1997. – 109 с.

Аннотация

В данной статье проведен анализ проблемы защиты чести и достоинства умершего человека в рамках правовых отношений. Сделан обзор юридических, медицинских научных источников, практики зарубежных стран. По изучаемому вопросу внесены некоторые предложения.